

Tijdens het eten viel hij voorover in zijn bord, alsof hij voordeed hoe een plotselinge dood verloopt. Hij was een goed acteur geweest bij het gezelschap Leerzaam Vermaak, maar klonters pap kleefden in zijn te open ogen.

Die middag zei het rouwbezoek dat heimwee naar Haarlem zijn geest had gebroken, dat daardoor een ader was gesprongen en het bloed zijn hersens had overstroomd, zoals het water na een dijkdoorbraak de akkers overspoelt. Maar Elisabeth Lestevenon geloofde niet in sentimentele verklaringen.

‘Een apoplexie is het gevolg van een langzaam afnemende rekbaarheid van de aderen, waardoor een zwakke plek in het systeem makkelijker scheurt,’ zei ze. ‘Het was niet te voorzien, niet te voorkomen en het is niet ongedaan te maken.’

De visite schrok terug voor die nuchterheid en wendde zich tot de doofstomme Maaïke, die tenminste ontroostbaar was. Elisabeth weerde medeleven af en toonde haar gevoelens niet, zelfs niet genoeg om aan de conventies te voldoen. Ze zat naast de baar en keek. Behalve het beeld dat

haar geheugen van hem bewaarde, was er niets dat zijn ge-laastrekken schetste: geen portret, geen miniatuur, geen silhouet. En de levende, bewegende mens die hij was geweest vervaagde al in haar herinnering. Dit kwam in de plaats: de potsierlijke panache, die van een hoed was geplukt en tussen zijn gevouwen handen gestoken, het strakke boord dat het gelige vel omsnoerde, de even geopende lippen waarachter nog het laatste woord leek te glinsteren, en onder het benig voorhoofd de ogen die zij had gesloten en tot hemzelf doen inkeren, zo verschrikt hadden zij de eeuwigheid ingestaard. Een ivoren aapje was hij, dat geen kwaad meer zag, hoorde of sprak. Ze schaamde zich, omdat zij de rituele woorden die de levenden de doden horen na te roepen, niet kon zeggen. Hij was gestorven in de overtuiging dat haar gebed zijn ziel een eindweegs zou vergezellen, maar op het moment dat zijn hoofd het bord raakte was hij al onbereikbaar.

's Nachts bleef ze naast hem waken. Maaike was uitgeput in slaap gevallen. Vrienden hadden zich teruggetrokken. Een enkele kaars brandde. Het was stil. Het bloed bonsde in haar hals en hoofd. Niet wat daar lag was de bestemming van de mens, maar wat zij voelde: leven en al wat dat leven omvatte. Zij was er, zij leefde. Zij was twintig. Dat telde.

Elisabeth dacht na over de ziel. Was het een fluïdum, een onzichtbare wolk deeltjes, een kracht? En hing vaders ziel nog in de plooiën van de gordijnen, zoals Maaike dacht? Die was plotseling in paniek geraakt en had de ramen opengezet om hem te bevrijden. Elisabeth glimlachte. Dank zij de dode kon zij de regels van de wetenschap toepassen op verschijnselen die voor anderen onderdeel bleven van een verwarrend mysterie. Hij had haar de maat en

het getal van alle dingen geleerd en steeds de lof van God gezongen, die liet kennen wat kenbaar was. Blijmoedig koppelde hij vooruitgang in wetenschap en techniek aan vervolmaking van de mens door de wil van God. Het bewijs voor het bestaan van God is de goedheid waarmee Hij alles in de natuur tot een doel heeft geschapen, zei hij.

Hij lag schijnbaar roerloos, maar in hem werkten krachten die zijn samenhang verbraken. Sterven begint pas na de dood, dacht Elisabeth, en ze zag onder de voorlopig nog gesloten huid de scheiding zich voltrekken van de gassen, de vloeistoffen en de vaste stoffen. En als hij eenmaal goed en wel in aarde lag, dan barstte hij open als een gevallen vrucht en kropen dieren door zijn ogen binnen. Ze daagde God uit haar te laten blijken dat zijn ziel veilig was aangekomen op de plaats waarnaar hij heel zijn leven had uitgezien, zoals hij altijd in zijn gebed zei. Ze luisterde, maar hoorde alleen herinneringen.

Het ritselen van vers papier, het opensnijden van een vel, zijn prevelende stem bij het nazien van een drukproef. Gezette letters klinken anders dan geschreven letters, zei hij. En elke avond las hij voor. Hij woog het boek op zijn hand, sloeg het open en rook eraan, bladerde bedachtzaam tot waar hij was gebleven en begon. In de winter was het zware kost, rundvet voor de geest, maar op zomeravonden als de groene geur van Bakenessergracht en Spaarne door de open vensters binnendreef te zamen met de geluiden van vogels, honden, kinderen, het plonzen van riemen in het water, las hij graag een reisverhaal waarin vreemde volkeren werden ontdekt en de boodschap van vooruitgang en Gods Goedheid verkondigd onder de nobele wilden.

's Zondags na de dienst nam hij zijn dochters mee op lange wandelingen voorbij de blekerijen en de Brouwerskolk naar de duinen. Hij hield van dat woeste gebied, waar nog maar net het land van het water was gescheiden. Soms vouwde hij zijn lange, magere ledematen op en trok hij hen naast zich in het helmgras. Dan zaten ze heel lang stil, wachtend op konijnen, een vos of een roedel herten. Op een mooie dag vonden ze een lijster die was vastgeraakt onder een doornige struik. Toch zong de vogel en liet zich niet van de wijs brengen. Voorzichtig maakte vader hem los en legde hem in Maaikes handen. Het bruingevlekte keeltje trilde. Dat was geluk: de blauwe lucht, het warme zand, de kruidige geur van de egelantier, en de sprakeloze verwondering in Maaikes ogen om het geluid dat ze voelde.

Even vulde het bewaarde beeld de leegte die de dood had geschapen.

Hoe goed hij zijn opvoeding ook bedoelde, ongewild veroordeelde hij haar tot eenzaamheid. Had haar moeder nog geleefd en waren de twee broertjes die tussen haar en Maaïke in geboren werden levensvatbaar geweest, dan zou zij hebben gebabbeld met vriendinnen en geborduurd, gemusiceerd en een goed huwelijk gedaan met een rijke lintenwever of een arme jonker. Maar zij las Algarotti's *Il Newtonianismo per le dame*, berekende krachten die lichamen op elkaar uitoefenen, telde meeldraden en stampers, en leerde dat wetenschap en techniek de mensheid redden van de hulpeloze staat van kindheid en van pauperdom.

Elisabeth behoorde tot twee werelden, die van kennis en die van vrouwen, en tot geen van beide. Vrouwen mochten niet meer weten dan nodig was voor een galant gesprek

over de laatste uitvindingen; zij moesten onwetendheid veinzen om mannen niet te kleineren. De blauwkous werd door allen gewantrouwd. Geen gefluisterde damesconfidenties in haar oren, geen uitwisseling van modenieuwtjes, geen moeders die zoons naar voren schoven. Elisabeth verborg haar kennis niet, en hoewel ze in de Haarlemse burgerij werd beschouwd als een goede partij, bleef een aanzoek uit. De vrouwen prezen onderling met tegenzin haar uiterlijk. Bij een geleerde geest hoorde een beklagenswaardig lichaam. Elisabeth was anders dan de gemiddelde melk-enhoning koopmansdochter, langer dan de meisjes van haar leeftijd, maar allesbehalve spichtig. Haar houding had een allure die zure blikken oogstte. Haar donkere ogen en haar matte teint verrieden zuidelijke afkomst. Maranenbloed, zeï men. Dat schrikte de blekers en bierbrouwers af. Haar schoonheid wekte geen vertrouwen, geen verlangen haar te bezitten, eerder de wens haar te kwetsen.

Toen ze achttien was begon ze zich los te maken van de zachtmoedige maar onontkoombare leiding van haar vader, ofschoon zij niet wist welk doel zij zichzelf moest stellen. Ze werd ongedurig. Ze wilde niet terug naar de staat van onschuld en ajourwerk: evenmin lokte haar het schaduwbestaan aan zijn zijde, waarin zij genoeg moest nemen met het afval van zijn geest en de boeken die hij koos.

Een uur voordat het experiment begon, verschaftte zij zich ongemerkt toegang tot Teylers Ovale Zaal, beklom de trap naar de gaanderij en kroop in een van de halflege boekenkasten. Het rook er nog naar hars en vers hout. Noorse delen waren gebruikt, wist ze, geen Memelse of Dantzigse. In het hout zaten verre bossen en vreemde steden, het wa-

ter van wilde rivieren had het doordrenkt, vele handen hadden de planken tot hier gebracht, waar zij voor eeuwen lagen vastgenageld. Het licht dat door de gebogen dakramen naar binnen viel veranderde van goud in grijs. De tekening van de gestucte en gestoken guirlandes, vrolijk maar stijlvol zoals dat hoorde in een tempel van bezonken oordeel, vervaagde, de kasten werden holen, het kraken van het hout klonk luider. Elisabeth wachtte.

Een bediende ontstak kaarsen. Een voor een kwamen de genodigden binnen, de heren van Teylers Tweede Genootschap en de bestuursleden van de Fundatie, onder wie haar vader. Zij hadden ondanks de exorbitante prijs tot de aanschaf van een elektriseermachine besloten die in Europa zijn weerga niet had en nu wilden ze weleens zien waartoe het ding in staat was. Tot Elisabeths schrik kwamen sommigen naar boven om een onbelemmerd uitzicht te hebben. Ze kroop dieper weg onder de planken. Ontdekt te worden was niet haar grootste vrees, maar straks niets te kunnen zien. Ze moest niezen en kneep haar neus dicht.

Van Marum, arts van professie en *uomo universale* uit roeping, directeur van het museum, hield een inleiding. Zijn stem, met een onmiskenbaar Gronings accent, was net zo doordringend als zijn blik. Op zijn teken haalden twee mannen het houten foudraal weg dat het meest kwetsbare gedeelte van de machine beschermde. Elisabeth stak haar hoofd buiten de kast en gluurde naar beneden. De losse onderdelen van de installatie waren in een verband geplaatst dat uiterste precisie suggereerde. Uit vier mahoniehouten sokkels groeiden koperen stangen met koperen halters en bollen zo groot als kinderhoofdjes. Twee stonden aan weerskanten en twee in het verlengde van een as,

die door twee glazen platen stak en uitmondde in een zwen-
gel. De glazen platen hadden een diameter van meer dan
anderhalve meter en waren speciaal in St. Gobains ge-
maakt, de enige slijperij ter wereld waar dat kon. Dat ze
heel waren aangekomen was zo mogelijk een nog groter
wonder dan hun afmeting. Boven en onder rustten ze in
acht met paardehaar gevulde en met amalgaam bedekte
kussens. Aan het andere eind van de zaal stond een batterij
Leidse Flessen, waaruit koperen stangen staken die als de
baleinen van een reuzenparaplu bijeenkwamen in een
vuistdikke knop. Koper en hout waren glanzend gepoetst
en straalden kracht uit. Elisabeth vergat de stijfheid van
haar spieren.

Terwijl de bediende een aantal kaarsen doofde, posteer-
den twee helpers zich aan de zwengel, waarmee ze de gla-
zen platen schurend in beweging zetten. Een zoemen, zin-
gen en kreunen vulde de lucht en echode in de zaal, alsof
een stem ontlokt werd aan een monster dat jaren had ge-
zwegen. Elisabeth kroop voorzichtig dichterbij naar de ba-
lustrade. Haar blik hing aan de lege ruimte tussen de hal-
ters. Daar moest het komen. Het snerpande geluid deed
pijn in haar oren en schroefde zich in iedere vezel van haar
lichaam, tot het was of zij het zelf voortbracht. Ze klemde
haar handen om het ijzer; angst kneep haar samen. Een
blauwe vuurstraal knalde door de ruimte. Elisabeth sloot
haar ogen; de lichtflits bleef exploderen. Iemand riep: 'De
naald beweegt.'

Een merkwaardige geur verspreidde zich in de zaal: de
blekerijen na een onweersbui. De vermoeide mannen lie-
ten de zwengel los. De glazen schijven draaiden langzamer,
het zingen ging glissando over in gefluister tot het stopte.

Van Marum maakte een triomfantelijk gebaar, alsof hij een attractie op de kermis aanpreef. De buikige heren met hun vers gepoederde pruiken applaudisseerden en riepen: 'Bravo.' De kaarsen werden weer ontstoken en de eerste man die de gaanderij wilde verlaten, struikelde over de roerloze Elisabeth.

'Een verstekeling,' riep hij, terwijl hij haar ophielp. 'Elisabeth Lestevenon.'

'Schande!'

Elisabeth veinsde enige deemoed toen zij werd voorgeleid. Maar de onbevangenheid waarmee ze Van Marum aankeek, ontging hem niet. Zijn blik schoot plotseling vorschend heen en weer van haar ene oog naar haar andere.

'Je linkeroog is groter dan het rechter. Wat heb je gezien?'

'Ik heb gezien hoe elektriciteit werd opgewekt door wrijving.'

'Kennis maakt lelijk, wist je dat? Kijk maar eens om je heen.'

Hij wees naar de brokaten vesten. Een paar mannen lachten, maar de meesten keken misprijzend.

'Iemand zei dat de naald bewoog. Dat begreep ik niet,' zei Elisabeth.

'Je hoort ook niets te begrijpen,' zei Van Marum. 'Heb je last van dat oog?'

'Nee,' zei Elisabeth.

Lestevenon nam zijn dochter mee naar huis, maar zei geen woord. Die daad van onafhankelijkheid stond tussen hen in, zonder dat erover werd gesproken en aan hun uiterlijke verstandhouding iets veranderde.

Het milieu van goedgehumte verzamelaars en filosofen, waarin Elisabeth opgroeide, verstond de geluiden van de nieuwe tijd en eiste in het bestuur van stad en land een stem voor burgers, dat wil zeggen voor Nederlandse mannen die veel belasting betaalden. ‘Haarlem verloedert,’ zei vader, ‘maar de vroedschap deelt alleen soep uit aan de armen en wacht tot het economische tij keert!’ Tegenspoed en laksheid zaaiden onvrede en opstandigheid, en maakten de weg vrij voor de partij van Lestevenon, die zich aangesproken voelde door het pamflet: ‘Aan het volk van Nederland.’

De zomer van 1787 was vol gebeurtenissen. De patriotten hadden in veel steden, ook in Haarlem, de wet verzet en de macht gegrepen. De stadhouder was uit Den Haag verjaagd. Elisabeth en haar vader hoopten dat alles nu beter zou gaan. Maar Oranje sloeg terug met steun van Engeland en Pruisen. Frankrijk, dat de patriotten hulp had beloofd, niet uit overtuiging maar omdat de internationale verhoudingen dat voorschreven, aarzelde wegens geldgebrek de belofte na te komen. Bij Vreeswijk werd slag geleverd tussen patriotse vrijkorpsen en Oranjesoldaten. Prinses Wilhelmina werd aangehouden bij Goejanverwellesluis, de Pruisische legers trokken op. Haarlem stuurde vijftig vrijwilligers naar het Utrechtse vrijkorps, dat de eerste klap moest opvangen, en nog eens honderd weesjongens om bij het kanon te dienen. Elisabeth stond met vader en Maaïke tussen de menigte op de Grote Markt die de kinderen uitgeleide deed. Ze juichte mee en zwaaide ze na. Ze zag het zichzelf doen.

In die tijd kreeg ze last van hoofdpijn en duizelingen. Van Marum constateerde een bloedstuwung bij het linker-oog en schreef een aderlating voor. Toen die niet hielp liet hij haar met natte doeken op het hoofd slapen, vervolgens

zette hij haar op een dieet van groente en zuivel, en ten slotte gaf hij opium.

In de Warmoesstraat scheen de late zomerzon recht in haar gezicht. De bolle keitjes wierpen lange schaduwen. Een openscharnierend raam weerkaatste plotseling het licht. Elisabeth zocht verblind houvast aan een raamkozijn. Toen ze haar ogen opende was ze omgeven door een troep bedelaars die haar grijnzend aankeken en hun hand uitstaken. Om te helpen of om een aalmoes? In hun baarden koekte vuil en over de koppen liepen luizen. Rood ontstoken ogen. Ze stonken naar bier en naar de pishoeken in de Paarlaarsteeg. Voor Prins en Pruis riepen ze, voor Prins en Pruis, of ben jij een Kees? Een Keesteef! Een Keesteef! jouwde er een. Kijk eens of ze ook kezen kan, riep een ander. Ze lachten met gierende uithalen tot het speeksel uit hun mond droop. Een van de kerels probeerde haar rokken op te tillen. In een wilde warreling draaiden de koppen rond met opengesperde bekken, waarin afgebrokkelde tanden stonden en een tong als een dier bewoog. Waarom hielp niemand? Ze opende haar mond om te roepen maar er kwam geen geluid. Dit was een droom waaruit ze zich wakker moest vechten. Ze keek, alsof ze een gat in het vlies van de droom brandde. Tot haar verbazing deinsden de bedelaars terug. Eén hief zijn arm afwerend omhoog. Een ander siste iets. Toen verdwenen ze hinkend en struikelend om de hoek van de Anegang.

Bang liep Elisabeth naar huis. Dat waken en slapen voor haar op sommige momenten niet van elkaar te onderscheiden waren baarde haar zorgen, maar meer nog de dreiging van burgeroorlog. Het grauw was op de hand van Oranje.

De economische achteruitgang had het eerst en het hardst bij hen toegeslagen, terwijl de bazen op het fluweel zaten. De Prins noemde zich graag de beschermer van het gewone volk en dat voelde zich gesterkt door de nadering van prinsgezinde troepen. Ze vond vader in de drukkerij, gebogen over de letterkast, en vertelde wat haar was overkomen. Ze moesten een veilig heenkomen zoeken in de Oostenrijkse Nederlanden of Frankrijk. Wie weet wat er zou gebeuren als er represailles werden genomen. De drukkerij zou het eerste doelwit zijn, drong ze aan. Maar hij wilde niet weten van een vlucht, want vluchten was schuld bekennen.

Toen in september de Pruisen voor de stad stonden en het volk met borrelfles en bedelnap zich opmaakte voor plundering van patriots eigendom, besloot hij toch het voorbeeld van vrienden te volgen en naar het Zuiden te vertrekken. Zo'n honderd jaar geleden, toen de stroom vluchtelingen – Franse Hugenoten – van zuid naar noord liep, was een tak van de familie Lestevenon in Artois blijven steken. Die zouden ze op kunnen zoeken. Daar zouden ze een nieuw leven kunnen beginnen of wachten tot Haarlem weer veilig was. Ze konden bijna niets meenemen op geld en lijfgoed na, maar Lestevenon wikkelde ook de klok die hij zelf had gemaakt in een deken.

Elisabeths wereld, tot dan zo smal als de strook tussen Spaarne en zee, ging open alsof gordijnen met de snelheid van het paard dat de schuit trok vaneen werden geschoven. In het begin zag ze niet veel meer dan hoge groene oevers met daarboven elke dag een andere lucht en af en toe de deinende hoeden van ruiters. De roef was overvol kooplieden, marskramers, en vluchtelingen die zich voordeden

als gewone reizigers en Goudse pijpen rookten en Pruis en Patriot in één adem vervloekten en schichtig keken als naar hun reisdoel werd gevraagd. Bij elke pleisterplaats werden de geruchten schrikwekkender: de Prins terug in Den Haag en Amsterdam gevallen. Brandstichting, verkrachting, moord. Verraders wisselden hun kokarde. Overal oranje nu.

Lestevenon hield zich afzijdig van de opgewonden gesprekken. Tussen de boerse reisgenoten zag hij eruit als een dominee van goede komaf: lang, mager, bleek, in het zwart gekleed met driekante hoed, maar zonder pruik. Zijn dunne zwarte haar werd in de nek bijeengehouden met een zwart fluwelen strik. Hij zat zeer rechtop, Maaikes hand in de zijne. Niemand durfde hem aan te spreken. Hij verstrakte bij de grove taal die sommigen uitstootten. Met zijn bijziende ogen, een drukkerskwaal, keek hij peinzend naar het landschap, waarin Elisabeth hem torens beschreef. In de stiltes die vielen stroomde het Spaarne en luidden de klokken van de Bavo.

Vader zocht zijn heil in gefluisterde voortzetting van de lessen aan Elisabeth. Hij gaf cijfers over de veepest, die al jaren woedde, zei dat het licht van de zon er zo'n zes minuten over deed om de aarde te bereiken, zodat de mens in een eeuwig telaat leefde, berekende de snelheidstoename van de schuit als twee paarden hem zouden trekken. En elk getal dat hij uitsprak, schreef hij tegelijkertijd met zijn wijsvinger in de lakense stof van zijn broek. Bij Rijnsburg behandelde hij Spinoza en bij Leiden Boerhaave. Met getallen en woorden harkte hij de wereld aan.

Elisabeth keek om zich heen en verwonderde zich over de vormen die het leven aannam. Was dit alles onderdeel

van een Groot en Kenbaar Plan? Was er een Leendert Vier-
vant tot de zoveelste macht aan het werk, een Bouwmeester
die de kromming van de hemelboog had gemeten, dagelijks
zijn bouwwerk vervolmaakte en inzage gaf in Zijn bestek?
Of las de mens geheimen die hem niet toebehoorden? Wat
lag verborgen achter het meetbare?

De postkoets verving de trekschuit. Het landschap bleef
vlak maar werd geler en miste de schittering van water. De
bossen waren dichter en de wegen droger en zandiger. Het
reizen leek doel in zich te zijn geworden en geen vlucht. De
tijd was opgeheven.

Vanaf Bergen op Zoom hadden ze gezelschap van een
goudsmid uit Schoonhoven, die bij Woensdrecht al ver-
telde dat hij zijn hele handel in de dubbele bodem van zijn
tas had gedaan en was vertrokken met achterlating van zijn
vrouw en zeven kinderen. 'Die komen wel aan de kost, al is
het maar van de bedeling,' lachte hij. 'Ik had genoeg van de
poep en de pap en het graveren van huwelijkspenningen en
doopbekers. Een mooi collier, dat wil ik weleens maken.
En in Frankrijk zijn daar de klanten voor.' Hij knipoogde.
Begrepen zij zijn toespeling op de zaak van het diamanten
halssnoer, die de Franse koningin in diskrediet had ge-
bracht?

'Die kwestie heeft de juwelier alleen maar geld gekost,'
zei Lestevenon.

'Nou ja, de grond wordt me in Holland sowieso te heet
onder de voeten.'

'Bent u gevlucht voor de Pruisen?' vroeg Elisabeth.

'Ja, ja, kind, natuurlijk ben ik gevlucht. Ik laat toch zo-
maar niet mijn familie in de steek. Natuurlijk ben ik ge-
vlucht.'

Hij haalde een doek uit zijn tas met een spekbokking erin en begon te eten.

‘Ook een stukje?’ Hij hield Elisabeth de lap voor met de vis, waarvan de verglaasde ogen haar verbaasd aanstaarden. Ze werd misselijk van de stank en schudde van nee.

Een magere jongen van een jaar of vijftien, die naast de goudsmid zat en bij een zieke vrouw hoorde die in de hoek van de koets tegen de deurstijl aanleunde, keek verlekkerd naar de bokking. ‘Mag ik alstublieft?’ vroeg hij beleefd. ‘Ik heb zo’n honger.’

De goudsmid keek hem even aan, vouwde de lap dicht en stopte de vis terug in de tas. Hij woof zijn vingers onder de neus van de jongen. ‘Je mag ruiken.’ Hij schuddebuikte.

‘Als er geen plaats is in de herberg vanavond,’ ging hij voort, ‘en dat zou best eens kunnen, er is zoveel volk onderweg, dan weet ik wel een adresje.’

Hij knikte bemoedigend naar Elisabeth en haar vader, wees op Maaïke en vroeg: ‘Kan die niet praten?’

‘Nee,’ zei Elisabeth.

‘Had ik maar zo’n vrouw gehad,’ zei de man en lachte weer luid. Hij boerde, vouwde zijn handen over zijn reistas en dutte in.

Er was geen plaats in de herberg. Ook niet in de stal. Ook niet voor goed geld. Lestevenon nam het aanbod van de goudsmid aan op voorwaarde dat de jongen en zijn moeder meemochten.

‘Waarom ook niet. Maar boter bij de vis, mijn neef heeft geen liefdadigheidsinstelling.’

In de schemering bracht hij hen naar een oude boerderij. De jongen moest zijn moeder ondersteunen. De neef van

de goudsmid vroeg een veel te hoog bedrag voor een slaapplaats op de hooizolder tussen wantsen, spinnen en muisen. Aan een bed voor de zieke vrouw kon hij niet beginnen en voor het eten moesten ze extra betalen. De jongen had geen geld meer. Lestevenon gaf hem voldoende voor het logies en twee borden pap. Zonder zijn moeder iets aan te bieden at de jongen ze leeg.

Lestevenon zei dat ze dankbaar moesten zijn voor een dak boven het hoofd. God had het beste met hen voor. Hij spreidde hun een bed, hielp de jongen en zijn zieke moeder, bad met hen en zei zacht:

‘Het ijdele vermaak verdrijft gelijk een stroom.

Nu is ’t; nu is ’t geweest; het leven is een droom.’

Elisabeth kon niet slapen. Hoe kwam het toch dat ze hier lag? Waar was de Bakenessergracht en het bed van waaruit ze tegen de houten zoldering de spiegeling van water zag? Wat zou er gebeurd zijn als ze waren gebleven? Kon iets zo erg zijn als dit: een vreemd huis en een onzekere toekomst? Ze hoorde Maaïke draaien in het hooi. Die was er. Vader was er. Ze had niets anders nodig. Het was een avontuur. Wat vastlag, was losgeraakt. Wat vanzelf sprak, zweeg. Zo was het goed.

Ze had dorst en daalde de ladder af op zoek naar een slok water. De nachtlucht was fris. In de verte blafte een hond tegen de volle maan. Draait rond in achtentwintig dagen, toont steeds dezelfde kant, dacht ze werktuiglijk, veroorzaakt eb en vloed, al is nog lang niet iedereen daarvan overtuigd. Met het blote oog zijn de droge zeeën en de kraters van vulkanen zichtbaar. Ze boog zich over de put en scheppte met haar hand wat water uit de emmer die erboven hing.

De goudsmid kwam wankelend van het bier het voor-